

T T VI T X A VÀ M T S PHONG T C QUA GHI CHÉP C A N G I N C NGOÀI

Kim Tr ̄ng¹

T t, ngoài ý ngh a l h i v n hóa còn là th i i m các c t c c bi u hi n rõ nét nh t. i v i ng i n c ngoài, t t và phong t c Vi t c ghi chép qua các t li u c a h là nh ng trang ký c mang màu s c hoài ni m c a nh ng ngày xa x a nh ng không kém ph n thú v .

Nhi u v khách n c ngoài, v i các lý do khác nhau, ã n nh ng vùng mi n n c Vi t t th k XVII n n a u th k XX nh Christophoro Borri, John Barrow, Hòa th ng Th ch Liêm (Thích i Sán), Gabrielle-Maud Candler Vassal hay Leopold Cadriere. H ch ng ki n ng i Vi t n/vui/ch i t t v i nh ng nét c áo, mang m d u n v n hóa dân t c nên ã ghi chép l i. Các tr c tác c a h t ng thu t c th v t t Vi t. C ng có tr ng h p tác gi l u trú n c ta nhi u h n m t n m, không mô t riêng v l h i u n m này nh ng qua các trang “t ng trình” ã giúp kh c h a l i khung c nh t t, cùng các phong t c x a c a ng i Vi t.

Tr c h t, Christophoro Borri ã n Qu ng Nam – Quy Nh n t n m 1618 n 1622². Trong 4 n m ây, qua t p sách *X àng Trong n m 1621*, ông cho bi t nét chung v v n hóa ng x c ng ng ng i Vi t là “h c bi t kính tr ng ng i già nua tu i tác, bao gi h c ng n ng i có tu i h n. Trong m i vi c, vào b t c c p b c nào, gia th nào, bao gi h c ng nh ng u tiên cho ng i già h n.” [1, 53]. V n u ng, tác gi r t chí lý khi vi t: “Th c n thông th ng nh t c a ng i àng Trong là c m và th t là i u k l : toàn lãnh th có r t nhi u th th t, gà, v t, cá và trái cây lo i, th mà b a n ngon nh t l i là c m, ...” [1, 59 - 60] và th c u ng trong b a n là r u g o, sau khi n là trà.³ V giao ti p, tác gi ã có s so sánh khá thú v nét v n hóa này c a ng i Vi t (ít nh t àng Trong) v i các dân t c khác nh sau: “T t c các n c ph ng ông u cho ng i châu Âu là nh ng k xa l và d nhiên là h ghét m t n n i khi chúng ta vào lãnh th h thì t t c u b tr n. Th nh ng trái l i x àng Trong, h ua nhau n g n chúng ta, trao i v i chúng ta tr m nghìn th , h m i chúng ta dùng c m v i h . Tóm l i h r t xã giao, l ch s và thân m t i v i chúng ta.” [1, 50]. V m c, tác gi có s so sánh khá lý thú khi mô t y ph c c a n là áo “m ba m b y” [hi u là áo t thân - KT] v i các ch t li u t l a, voan nh ng gi n d h n n và không l ph n nào c a c th ; trang ph c nam có s dung h p v i ng i Ch m, th hi n qua vi c quàng m t t m v i bên ngoài cùng n m sáu l p áo b ng l a trong; riêng các v n nhân ti n s thì v n áo the en, m cánh chu n, tay c m qu t.⁴

¹ H i Khoa h c L ch s ng Tháp. n v công tác: Tr ̄ng THPT H ng Ng 1, t nh ng Tháp. S nhà 39, ng Phan Chu Trinh, th xã H ng Ng , t nh ng Tháp. S T 01254701099. Email: kimtruong.do@gmail.com. S tài kho n: 0601000464291, chi nhánh Ngân hàng Vietcombank, phòng giao d ch H ng Ng .

² V th i gian tác gi n àng Trong, trong L i gi i thi u vi t: “Vào Dòng Tên n m 1601, ông qua n n m 1615 và t i àng Trong, c i trang làm b i tàu n m 1618. Ông ó cho t i n m 1622 thì v Ma Cao.” Xem: Christophoro Borri (2014), *X àng Trong n m 1621*, Nxb T ng h p thành ph H Chí Minh, tr. 10.

³ Xem: Christophoro Borri (2014), S d, tr. 62 – 63.

⁴ Xem: Christophoro Borri (2014), S d, các tr. 54, 56, 57.

M t c nh trong v nh c k ch c a ng i Nam Hà

(Ngu n: John Barrow (2011), *M t chuy n du hành n x Nam Hà (1792 – 1793)*, Nxb Th gi i)

Cách nay h n 100 n m, t c kho ng u th k XX, m t n công dân Anh theo ch ng sang công tác t i Vi n Pasteur Nha Trang, bà Gabrielle-Maud Candler Vassal ã mô t phong t c ng i An Nam qua tác ph m *Mes Trois Ans d’Annam* (Ba n m An Nam). Trong ó, ngày t t c bà dành h n ghi chép ch ng VIII. V ngày t t trong i s ng tinh th n c a ng i Vi t bà vi t r t úng: “Trong l ch, T t là ngày l l n nh t [...] Ng i An Nam, ai c ng vui T t, giàu nghèo u ngh tay ng th ng Xuân.” [4, 113]. chu n b t t, ng i b n x ti n hành nh ng công vi c theo bà mang màu s c tôn giáo, th c ra là truy n th ng v n hóa dân t c thì úng h n. G m t o m , quét d n trang hoàng nhà c a, chu n b ti n b c, mua s m v t d ng. Trong nh ng ngày t t Nha Trang lúc b y gi , ã di n ra nhi u trò ch i dân gian g n li n v i i u ki n s ng c a c dân nh ua ghe câu, thi thuy n thúng, thi b i l i, ua ng a, ch y vi t đã, ua xe kéo, thi múa hát c a ph n , xi c thú (voi), múa r ng, b n pháo hoa và hát b . Tác gi r t tinh t khi so sánh s khen th ng i v i di n viên xu t s c c a các quan ch c Vi t v i ng i Pháp và ng i Nh t nh sau: “Khán gi không v tay tán th ng nh chúng ta [t c ng i Pháp – KT]. G n sân kh u di n có t m t cái tr ng l n. Ngày x a mu n khen ng i m t l i th v n i áp ngh a lý hay m t th võ bí hi m c a di n viên, m t ng i khán gi s ng lên, b c t i bên cái tr ng l n, ánh m nh m t lo t. Ngày nay, công chúng không còn có th ánh tr ng l n (ch u) c n a. M t nhân v t có ch c quy n trong c t a c giao thi hành công vi c này. Ng i này ph i di n t nh ng c m xúc c a khán gi , nh th i c i ng i x a làm qua dần h p x ng hay trong Koto c a sân kh u Nh t B n...”[4, 121 - 123].⁷ T ng t nh C. Borri, M.Vassal cho bi t m t trong nh ng phong t c truy n th ng c a ng i Vi t là kính tr ng ng i cao tu i. Bà vi t: “Ngoài ng c ng nh trong nhà ng i ta bày t lòng tôn kính r t m c i v i ng i già. Ng i nghèo nh t, khi ã

⁷ Koto là nh c c àn dây truy n th ng c a Nh t B n. àn c làm b ng g , chi u dài kho ng 180cm, chi u r ng kho ng 30cm, g y àn b ng móng tay c a ngón gi a, ngón tr và ngón cái. 13 dây c g i là “JI”, kéo c ng trên c u ng a (mì ng g di ng trên ó c ng dây àn), v trí c a “JI” quy t nh cao c a âm i u. Th i Edo (1603-1867), bì u di n àn Koto c coi là s thích c a n gi i, r t nhi u con gái c a nh ng nhà khá gi c h c àn t h i nh . Ngay c bây gi , n gi i c ng r t yêu thích àn Koto. Theo: INAS, Trung tâm Nghiên c u Nh t B n, *Gi i thi u v m t s b môn ngh thu t Nh t B n*. Xem: <http://cjs.inas.gov.vn/index.php?newsid=619>, truy c p 15-12-2015

lu ng tu i, c ng c m i ng i kính n ngang b ng m t ông quan.” [4, 128]. M t i m c bi t trong *Ba n m An Nam* là tác gi ã ghi nh n o lý c a nh ng ng i Vi t trong gia ình và gia t c: “Lòng yêu th ng cha m dành cho con cái là h lu n c a o th cúng t tiên. Ng i An Nam là nh ng b c cha m t n t y. N u h ít khinh dè chuy n gi gìn v sinh h n, ta có th ch n h làm nh ng g ng t t cho m i ng i noi theo. V phía con cái, h bi u l lòng th ng cha th ng m vô cùng l n lao, k c sau khi cha m ã qua i. Ng i ta c n th n giáo hu n con cái, d y b o nh ng chuy n l t c ph i theo...” [4, 128]. V gi ch p, M.Vassal t ng thu t khá chi ti t: “C a l t trên bàn th t tiên r t là quan tr ng. Trong nh ng gia ình giàu có, ng i ta bày l m i m i bu i sáng. Vào ngày chính l , gia ch n v n áo qu n p h n m i ngày, th p èn trên bàn th và tr c bàn v t tiên r i làm l bái. Ông ta rót ba ly r u g o t lên bàn th , mi ng lâm râm kh n m y câu l : “Con kính c n m i c k , ông bà n i, các cô, các bác, các chú v ây v i chúng con, nh ng a con cháu, h ng l cúng chúng con xin dâng lên ây v i t c lòng khiêm cung c a chúng con.” Ông ta quì xu ng l y và trong m t giây phút ông cùng nh ng ng i khác trong gia ình t nh tâm, tin r ng t tiên ang v h ng c bày trên bàn th . R u c châm thêm vào chung nh , câu kinh c u c c m y l n n a, r i l i quì l y. Tóm l i, ây là m t nghi l không thi u m t nghi th c nào.” [4, 128]

Nghiên c u v các phong t c c a ng i Vi t không th không k n Leopold Cadiere. N m 1942, ông n Vi t Nam v i t cách Th a sai truy n giáo. Ngoài công tác m c v , Cadiere còn b nhi u công s c nghiên c u phong t c t p quán, l ch s , ngh thu t c a ng i b n x . B sách *V n hóa, tín ng ng và th c hành tôn giáo ng i Vi t* c a ông là m t chuyên kh o có giá tr cao v m t khoa h c, ph n ánh các v n i s ng v t ch t và tinh th n c a ng i Vi t. Riêng v ngày t t, ông ã kh o c u và vi t l i m t cách chi ti t các phong t c trong m c *Ngày u n m*. Tr c h t v b n ph n và ngh a v : “Ngày u n m, hay ngày T t, và hai ngày k ti p là nh ng ngày l i v i ng i Vi t Nam. i v i h , ó là nh ng ngày vui chung hay riêng t , ng th i c ng là d p h hoàn thành b n ph n tôn giáo lúc nào c ng c tuân gi . ây là ngày l tr ng i th kính ông bà t tiên.” [5, 297]. So v i nh ng tác gi ã nêu trên, Cadiere trình bày các l cúng ngày t t Vi t t ng t n h n. u tiên là nh ng l dâng cúng t tiên h ng ng trà qu , gi y ti n vàng b c. Ti p n là l r c ông bà vào t i ba m i t t. Theo ó, “các món n c trân tr ng d n trên bàn gian dành cho ông bà, r i th p h ng rót r u, c m nóng h i còn b c nghi ngút. Gia tr ng m i vong linh t tiên ông bà v tham d b a c m c chu n b t m t t cho ng i ch t. K s ng, r p xu ng t l y ba l y hay sáu l y r i n l t các thành viên trong gia ình l n l t vái l y. C a nhà c óng l i, m i ng i quây qu n, ng i ch t, k s ng u oàn t dùng b a.” [5, 298]. Vi c d ng cây nêu, theo tác gi , ph n ông ng i Vi t ch ng hi u ý ngh a, th y ông bà làm th nào thì h c ng làm nh th , r i sau này n l t con cháu ho c ông bà nh n ra c nhà c a con cháu mà v . T p t c kiêng c ngày t t c tác gi g i là *may x a*, theo quan ni m: “Nh ng ngày u n m s có nh h ng t t x u n toàn n m. Ngày u n m mà n kh thì s r ng c n m s thi u n, th cho nên nhà giàu thì y no sung túc th t cá ba ngày T t, nhà nghèo thì lo vay m n chu n b chu áo;...M i chuy n u g n li n v i *may x a c*.” [5, 300 - 301]. M t chi ti t trong chuyên kh o c a Cadiere r t áng chú ý là nghi th c “*s p c a*”, tác gi vi t: “ng i ta c n th n s p c a l i, óng su t ba ngày T t, c a ra sân c ng óng, ch m c a cho b n bè quen bi t, nh ng khách th m vi ng v v ng, áo

qu n t m t t [...] Nghi th c s p c a này có l c ng liên quan n vi c th kính ông bà. Ng i ta s p c a ngay khi ông bà v , ngh a là không dám ti p thêm nh ng ng i b t x ng i v i các v khách quý v a v .” [5, 301]. Ngày u n m, tác gi cho bi t thêm, ng i Vi t có t c cúng t ngh : Th n chu ng trâu (t m ng M t n m ng Ba t t), th rên (m ng Sáu t t), th n qu n canh làm g ch, th s n, thành hoàng làng, th h /n , th m c, ti u th ng, ông b , ông bình vôi, ...⁸

D ng nêu n t t (Ngu n: Internet)

T nh ng ghi chép c a các tác gi n c ngoài v t t và m t s phong t c t p quán c a ng i Vi t h n 200 n m tr c cho th y nhi u v n mang m tính v n hóa dân t c, có giá tr l ch s cao và qua ó th hi n nét ng x h ng ngo i và h ng n i c a ng i Vi t v v n hóa. Tuy nhiên, nghiên c u phong t c m t dân t c là v n không n gi n, tìm hi u t p quán c a ng i n c ngoài l i càng khó h n, òi h i ph i có v n ki n th c chuyên sâu, am t ng t ng l nh v c. Barrow ã r t úng khi th hi n quan i m: “Nói cho chính xác c v phong t c và quan i m c a các dân t c ngo i qu c, v ch ra nh ng ng c hành ng c a h và nh ng c s cho thành ki n c a h , xem xét nh ng h qu c a các thi t ch dân s và tôn giáo tác ng v i tính tình và tâm th c c a dân chúng, i u tra nh ng t t ng, o c c a h cái nào úng cái nào sai, nh ng quan ni m c a h v th hi u, th m m ho c h nh phúc và nhi u ch khác c n kh o sát tr c khi có c s hi u bi t y v b n ch t tính cách và hoàn c nh th c t c a h , không ch òi h i ph i c trú lâu dài t i n c ó, mà còn ph i quen bi t thân thu c v i m i giai c p khác nhau trong xã h i; và sau t t c m i th ó, h a ch ng m i v c m t b c chân dung xác th c.” [3, 70 - 71]

V tính h ng ngo i, ng i Vi t th hi n qua s *hi u khách*. i u này c Hòa th ng Thích i Sán ghi chép trong t p h i trình c a mình nh trên ã d n và c ng th y t ng trình c a C. Borri khi ông cho bi t quan tr n th Quy Nh n ã huy ng trên m t nghìn ng i trong n i nh t m t ngày ã d ng xong ngôi nhà th r t l n và r t cao.⁹ Tính hi u khách này c ng là *nhân d n n ng x v n hóa m c a ng i Vi t là qu*, qua ph n ánh c a Borri, “h r t xã giao, l ch s và thân m t” khi ti p xúc v i ng i ph ng Tây nh trên ã c p.

V tính h ng n i c th hi n qua các t p t c *kính tr ng ông bà t tiên, kính nh ng ng i nhi u tu i, lòng yêu th ng con cái và hi u kính c a con cái i v i cha*

⁸ Xem: Leopold Cadiere (2015), S d, tr 301 – 303.

⁹ Xem: Christophoro Borri (2014), S d, tr. 102 – 103.

m cùng nh ng t p t c trong ngày t t c truy n. u tiên, i v i ti n nhân, ng i Vi t t ng nh c nh con cháu “Con ng i có t có tông. Nh cây có c i nh sông có ngu n”. *Kính tr ng ông bà t tiên*, o lý ngàn i y ã c Vassal và Cadriere ph n ánh r t úng trong các ghi chép c a h trên.

Ti p n là “kính lão c th”. Phép ng x trên m c ích không ph i “ c th ” mà c ty u là th hi n o lý làm ng i i v i b c tr ng th ng. Ng i tr c ng hi n nhi t tâm, ng i già ban t ng kinh nghi m. i u này là s n i ti p l ch s qua t p t c c a ng i Vi t x a. H i ngh Diên H ng n m 1284 là các minh ch ng tuy t v i v m t phong t c t t p c a ng i Vi t mà qu c s còn l u.

Cùng v i phép “ i nhân” trên, thu t “x th ” c a ng i Vi t c th hi n qua tình yêu th ng c a cha m dành cho con cái và ng c l i. Là t o m , trang hoàng nhà c a, mua s m v t d ng, cùng quây qu n bên mâm c m t t niên, ón gia th a, cúng m ng M t, xông t u n m, cúng t ngh , ch i t t v i nhi u trò vui dân gian và t c *may x a*. ây có chi ti t h i l so v i ngày nay, ó là t c s p c a ngày t t mà Cadriere vi t nh trên. Thông th ng ngày u n m, ng i Vi t luôn m r ng c a ón chúa Xuân và khách vào nhà. Nhi u ng i còn treo câu i t t v i c v ng (*may x a*): “Môn a khách áo thiên tài áo. Gia h u nhân lai v n v t lai” (C a nhi u khách n nhi u ti n n. Nhà có ng i vào l m v t vào). Ng i Vi t có t c xông t u n m nh ng không nhà nào “s p c a l i, óng su t ba ngày T t” nh tác gi ã vi t.

Trong i th ng c ng nh nh ng ngày t t, theo ghi nh n c a các tác gi trên, ng i Vi t có các t t x u là hay *xin x*, *u ng r u* và *ánh b c*. Ng i Vi t r t nhân t và r ng rãi trong vi c c u ói nh ng kèm theo ó là t t x u nh ông ã vi t: “N u ng i àng Trong nhanh nh u và r ng rãi hay cho, thì m t khác h l i hay xin nh ng gì h th y. Th nên khi h v a a m t nhìn th y nh ng v t h cho là hi m và l là h em lòng thêm mu n và nói ngay *xin m t cái*, có ngh a là cho tôi xin cái ó.” [1, 52]. V t t thích u ng r u, Borri cho bi t àng Trong: “Có r t nhi u r u n n i m i ng i u u ng r t thông th ng tùy s thích ...” [1, 63]. Qua quan sát c a Barrow thì ng i Nam Hà: “H không ham thích nh ng lo i bia ho c r u vang c a chúng tôi, nh ng h l i r t mê lo i r u rum nguyên ch t, r u brandy hay b t k m t lo i u ng nào có c n, n m c sau l n th m vi ng u tiên c a h , ng i ta th y r ng không nên h tùy ý u ng quá nhi u, vì c oàn ng i khi ó ã ra kh i con tàu trong tình tr ng say x n ...” [3, 60]. V ánh b c, Vassal ã phê phán: “Bài b c là m t trong nh ng t t x u c a ng i An Nam. H không say s a, không ch i b i nhau, tính tình ôn hòa nh ng bài b c thì không ai ng n c n n i h . Chính vì th mà bao nhiêu ng i th th công khéo tay và thông minh c v n nghèo c c, n b a nay lo b a mai. Ngày t t, ng i ng n nh t c ng ham c b c.” [4, 114]. T n n này ng i Vi t úc k t b ng câu nói: “C b c là bác th ng b n”.

Nh ng t t x u c a ng i Vi t nh các tác gi trên ã nêu s có ý ki n cho r ng ó không ph i là s ông, t c không i di n cho nét chung c a ng i Vi t. Nh ng l ng kính mà các tác gi trên ph n ánh ít nhi u cung c p m t góc nhìn khác v nh ng m t tích c c và còn h n ch trong v n hóa Vi t. Ng i Vi t u ng 3 t lít bia/n m, àn ông Vi t u ng r u bia g p 4 l n bình quân c a th gi i¹⁰ nh báo chí a tin ph i ch ng là h qu c a

¹⁰ Theo báo Giao thông <http://www.baogiaothong.vn/nguoi-viet-uong-3-ty-lit-bia-68-trieu-lit-ruou-moi-nam-d124464.html> và báo VN Express <http://vnexpress.net/tin-tuc/thoi-su/dan-ong-viet-uong-ruou-bia-gap-4-lan-binh-quan-cua-the-gioi-3176687.html>, truy c p 29-11-2015.

thói x u nêu trên, và nh v y các ghi chép c a nh ng tác gi n c ngoài ã th hi n giá tr , ít nh t v m t c nh báo xã h i.

Ngày t t, c l i sách x a hi u thêm v các phong t c t p quán, qua ó b o t n tinh hoa Vi t và ng x v n hóa phù h p trong cu c s ng hi n i là i u không th a. Truy n th ng v n hóa Vi t b t t t nh v y.

TÀI LI U THAM KH O

- [1] Christophoro Borri (2014), *X àng Trong n m 1621*, Nxb T ng h p TP. H Chí Minh.
- [2] Thích i Sán (1963), *H i ngo i k s* , Vi n i h c Hu - y ban phiên d ch s li u Vi t Nam.
- [3] John Barrow (2011), *M t chuy n du hành n x Nam Hà (1792 – 1793)*, Nxb Th gi i.
- [4] Gabrielle M. Vassal (2015), *Ba n m An Nam*, Nxb H i nhà v n.
- [5] Leopold Cadiere (2015), *V n hóa, tín ng ng và th c hành tôn giáo ng i Vi t, T p 2*, Nxb Thu n Hóa.